

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.426.6. (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/41>

СТЯГНЕННЯ НЕУСТОЙКИ ЗА ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ, ЩО ВИПЛИВАЮТЬ ІЗ МІКРОПОЗИКИ

COLLECTION OF PENALTIES UNDER THE OBLIGATIONS ARISING FROM THE MICROLOAN

Арсенко С.В., студент III курсу
господарсько-правового факультету
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Ісась А.М., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільного права № 1
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена такому виду забезпечення виконання зобов'язання, як неустойка. Наразі існує досить багато судової практики та наукових робіт на цю тему, що викликає труднощі з пошуком та розмежуванням інформації. Немало проблем виникає під час практичного застосування неустойки, особливо у кредитних відносинах – мікропозиках, бо досить часто кредитори (свідомо або ж не розуміючи) зловживають своїм правом на стягнення неустойки, чим ставлять боржника у край невідгідне становище та фактичну неможливість сплатити заявлені до останнього суми.

Із проблемою браку коштів може зіштовхнутися кожна людина. Причини бувають різні: скорочення на роботі, затримка зарплати, непередбачені витрати, хвороба близької людини. Враховуючи скрутне соціально-економічне становище, досить часто наші громадяни приймають необдумане рішення взяти мікропозикку, не розуміючи умов, на яких вона їм дається, і того, які наслідки можуть наставати в разі несвоєчасного повернення або неповернення взагалі. Окрім цього, мікрофінансові організації досить рідко відмовляють своїм позичальникам. До того ж сама процедура отримання мікропозики дуже проста, адже треба лише пред'явити паспорт та індивідуальний податковий номер (щодо останнього, то МФО вже не завжди вимагають ІПН, а може вистачити лише паспорта). Користуючись правовою неосвіченістю населення, кредитори маніпулюють цією темою та досить часто самі неналежним чином дотримуються законодавства.

З огляду на цю проблему, виникає безліч судових спорів і, відповідно, судових рішень, що є досить різними (залежно від виду правового спору). У цій статті розглядається історія та правова природа неустойки, аналізується найактуальніша судова практика щодо її застосування. Неустойка розглядається як вид цивільно-правової відповідальності та можливість і неможливість одночасного стягнення штрафу та пені.

Ключові слова: неустойка, цивільно-правова відповідальність, кредитні відносини, мікропозика, судова практика.

This article deals with this type of enforcement as a penalty. Currently, there is quite a lot of case law and scientific work on this topic, which in turn causes difficulties in finding and distinguishing information. Many problems arise during the practical application of the penalty, and especially in credit relations – microloans, because often creditors knowingly or unknowingly abuse their right to collect a penalty, which puts the debtor at a great disadvantage and the actual inability to pay the amounts claimed to the last.

Everyone can face the problem of lack of funds. The reasons are different: reductions at work, salary delays, unforeseen expenses, illness of a loved one. Given the difficult socio-economic situation, quite often our citizens make ill-considered decisions to take a microloan, taking such a microloan, people often do not understand the conditions under which it is given to them, and what consequences may occur in case of late return or no return at all. In addition, microfinance institutions rarely refuse their borrowers. In addition, the procedure for obtaining a microloan is very simple, you only need to present a passport and an individual tax number (for the latter, the TIN itself is not always required by MFIs, only passports can suffice). Taking advantage of the legal ignorance of the population, creditors manipulate this topic and quite often improperly apply the law themselves.

There are many litigations related to this problem, which results in many court decisions, which are quite different, depending on the type of legal dispute. This article examines the history and legal nature of the penalty, examines the most relevant case law on its application. Also in this article, the penalty is considered as a type of civil liability and the possibility and impossibility of simultaneous collection of fines and penalties.

Key words: penalty, civil liability, credit relations, microloan, court practice.

Постановка проблеми. Неустойка є одним з ефективних засобів забезпечення виконання зобов'язання, запорукою належного виконання зобов'язання, але досить часто на практиці виникають проблеми з її стягненням. Люди дуже часто не розуміють її правову природу. Суспільство не є обізнаним у питаннях неустойки через правову неосвіченість, правовий нігілізм мікрофінансових організацій та банківських установ, різну судову практику.

Такий вид забезпечення виконання зобов'язання, як неустойка, був відомий ще за часів Римської імперії. Спираючись на працю цивілістів О.А. Підпригори та Є.О. Харитонову, зауважимо, що вона визначалась так: *Stipulatio poena* (штраф, або неустойка) – визначена в договорі грошова сума, яку боржник мусив виплатити кредиторі в разі невиконання або неналежного вико-

нання зобов'язання. У разі невиконання зобов'язання кредитор мав право вимагати або виконання зобов'язання, або виплати штрафу (неустойки). Витребування виконання зобов'язання і сплати штрафу допускалось лише як виняток (так звана «кумулятивна неустойка») [1, с. 371]. Як стверджують у своїй роботі Л.М. Баранова та В.І. Борисова, у Давньому Римі неустойка не набула поширення, тому що кредитор не міг бути впевненим у сплаті неустойки боржником, що був неспроможним здійснити основний платіж. Неустойкою здебільшого забезпечувалося виконання зобов'язання, яке не мало позовного захисту, зокрема натурального зобов'язання (*naturales*) [2, с. 136].

Зважаючи на вищесказане, можна дійти висновку про те, що в римському праві неустойка відіграла більш компенсаційну роль, ніж превентивний засіб, оскільки метою

є покарання, що досить характерно для санкції, тобто притягнення до відповідальності.

В українському законодавстві неустойка відіграє дуже важливу роль, вона сприймається і як засіб забезпечення виконання зобов'язання, і як вид цивільно-правової відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Неустойка поділяється на такі види: штрафна (дозволяє кредиторів стягнути як саму неустойку, так і збитки в повному обсязі); залікова (дозволяє кредиторів, окрім сплати неустойки, вимагати ще й відшкодування збитків, але в частині, що не покрита неустойкою); виключна (позбавляє кредитора права на відшкодування збитків); альтернативна (передбачає право кредитора стягнути або неустойку, або збитки (на свій вибір)).

Згідно з частиною 1 статті 549 Цивільного кодексу України неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторів у разі порушення боржником зобов'язання [3].

Отже, вітчизняне законодавство поділяє неустойку на такі два різновиди, як штраф та пеня.

Відповідно до частини 2 статті 549 Цивільного кодексу України штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або не зовсім належно виконаного зобов'язання [3].

Третя частина цієї ж статті надає визначення пені: пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання [3].

У господарських відносинах (відповідно до ст. 230 Господарського кодексу України) це називається штрафними санкціями. Під останніми у цьому Кодексі розуміють господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання [4].

З огляду на це, виникає питання щодо можливості стягнення штрафу та пені одночасно та того, чи не буде це порушенням 61 статті Конституції України: «Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення» [5]. Особливо гостро це виявляється у кредитних відносинах.

Відповідь на це питання дає аналіз судової практики. Практика судів щодо цього в межах цивільних правовідносин є досить сталою, оскільки у цивільних судових спорах суди доходять майже однозначного висновку про неможливість одночасного застосування і пені, і штрафу за невиконання або несвоєчасне виконання одного і того ж зобов'язання.

Так, у постанові Верховного Суду від 21 жовтня 2015 року в справі № 6-2003цс15 суд зазначив, що штраф і пеня є одним видом цивільно-правової відповідальності, тому їх одночасне застосування за одне й те ж порушення (порядку й строків погашення кредиту) суперечить частині першій статті 61 Конституції України [6]. Однак на цю справу посилається у своїй постанові Верховний суд у справі № 296/9078/15-ц від 06 лютого 2019 року, а саме: постанова Верховного Суду України від 21 жовтня 2015 року в справі № 6-2003цс15 містить правовий висновок про те, що (відповідно до статті 549 ЦК України) штраф і пеня є одним видом цивільно-правової відповідальності, а тому їх одночасне застосування за одне й те саме порушення строків виконання грошових зобов'язань за кредитним договором свідчить про недотримання положень, закріплених у статті 61 Конституції України щодо заборони подвійної цивільно-правової відповідальності за одне і те саме порушення [7]. Грунтуючись на цій позиції, суд відмовив позивачеві у частині позову, де він вимагає стягнення штрафу одночасно з пенею з відповідача.

Обидва суди акцентують на тому, що штраф та пеня – це один і той самий вид цивільно-правової відповідаль-

ності, а тому одночасне стягнення пені та штрафу є порушенням статті 61 Конституції України.

До того ж у Законі України «Про споживче кредитування» у частині 4 статті 21 зазначається, що застосування штрафу та пені за одне й те саме порушення споживачем зобов'язання за договором про споживчий кредит заборонене [8].

Практика у господарських спорах відрізняється від вищеописаної. Суди доходять висновку про те, що одночасне стягнення пені та штрафу допускається та не є порушенням статті 61 Конституції України.

Так, у постанові Верховного Суду від 02.04.2019 у справі № 917/194/18 суд зазначив, що одночасне стягнення з учасника господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання за договором, штрафу та пені, не суперечить статті 61 Конституції України, оскільки згідно зі статтею 549 ЦК України пеня та штраф є формами неустойки, а відповідно до статті 230 ГК України – видами штрафних санкцій, тобто не є окремими та самостійними видами юридичної відповідальності. У межах одного виду відповідальності може застосовуватися різний набір санкцій (наведена правова позиція викладена у постановках Верховного Суду від 09.02.2018 у справі № 911/2813/17, від 22.03.2018 у справі № 911/1351/17, від 25.05.2018 у справі № 922/1720/17) [9].

Аналогічний висновок міститься у постанові Верховного Суду від 19.09.2019 р. у справі № 904/5770/18, де суд зазначає, що такий вид забезпечення виконання зобов'язання, як пеня, та її розмір встановлено частиною 3 статті 549 ЦК України, частиною 6 статті 231 ГК України та статтями 1, 3 Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань», а право на встановлення у договорі розміру та порядку нарахування штрафу надано сторонам частиною 4 статті 231 ГК України. Можливість одночасного стягнення пені та штрафу за порушення окремих видів господарських зобов'язань передбачено частиною 2 статті 231 ГК України. При цьому в інших випадках порушення виконання господарських зобов'язань чинне законодавство не встановлює для учасників господарських відносин обмежень щодо передбачення в договорі можливості одночасного стягнення пені та штрафу, що узгоджується зі свободою договору, встановленою статтею 627 ЦК України, тобто коли сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості.

За таких обставин касаційний суд вважає, що одночасне стягнення з учасника господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання за договором, штрафу та пені не суперечить статті 61 Конституції України, оскільки згідно зі статтею 549 ЦК України пеня та штраф є формами неустойки, а відповідно до статті 230 ГК України – видами штрафних санкцій, тобто не є окремими та самостійними видами юридичної відповідальності. У межах одного виду відповідальності може застосовуватися різний набір санкцій [10].

Тобто у цій ситуації суд вважає, що штраф та пеня є формами неустойки і не є окремими видами юридичної відповідальності, тому порушення статті 61 Конституції України не вбачається.

Порушуючи проблему стягнення неустойки з боржника за мікропозиками, варто зауважити, що досить часто кредитор зловживає своїм правом на стягнення пені та вимагає з боржника надто велику суму відшкодування.

По-перше, треба зазначити, що розмір пені не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня, та не може бути більше 15 відсотків від суми простроченого платежу [8].

По-друге, відповідно до Постанови Верховного суду від 28 березня 2018 року в справі № 444/9519/12 зазначено, що право кредитодавця нарахувати передбачені

договором проценти за кредитом припиняється після спливу визначеного договором строку кредитування чи у разі пред'явлення до позичальника вимоги згідно з частиною другою статті 1050 ЦК України [11]. Це означає, що кредитор позбавляється права на подальше нарахування пені до самого погашення боргу після спливу строку кредитування або у разі пред'явлення до боржника вимоги дострокового повернення частини позики, що залишилася, та сплати процентів, що належать кредиторам.

По-третє, треба завжди враховувати аспект позовної давності, адже загальна позовна давність (як-от до вимог про стягнення заборгованості за кредитом і процентів) установлюється тривалістю у три роки (стаття 257 ЦК України), а спеціальна позовна давність до вимог про стягнення неустойки (штрафу, пені) – тривалістю в один рік (пункт 1 частини другої статті 258 ЦК України). Суд у своїй постанові дійшов висновку про те, що не може бути стяг-

нута неустойка, нарахована на суму заборгованості за вимогами, щодо яких позовна давність була пропущена.

Висновки. Отже, неустойка є ефективним засобом забезпечення виконання зобов'язання. Спираючись на вищенаведене законодавство та судову практику, можна сказати, що у кредитних відносинах не можна одночасно стягувати з боржника пеню та штраф, оскільки суд розглядає штраф та пеню як один і той самий вид цивільно-правової відповідальності, тому одночасне стягнення пені та штрафу є порушенням статті 61 Конституції України. Натомість у господарських відносинах суд не вбачає порушення статті 61 Конституції України, оскільки розглядає штраф та пеню як форми неустойки, а не окремий вид цивільно-правової відповідальності. До того ж слід ураховувати порядок обчислення строку позовної давності, аби знати, з якого моменту кредитор не може нараховувати пеню та стягувати її з вас.

ЛІТЕРАТУРА

1. Підпригора О.А., Харитонов Є.О.. Римське право: підруч. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 370 с.
2. Основи римського приватного права: Підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В.І. Борисової та Л.М. Баранової. Харків : Право, 2008.
3. Цивільний кодекс України / Документ 435-IV, чинний, поточна редакція. Редакція від 01.01.2021, підстава – 942-IX.
4. Господарський кодекс України / Документ 436-IV, чинний, поточна редакція. Редакція від 27.02.2021, підстава - 1183-IX.
5. Конституція України / Документ 254к/96-ВР, чинний, поточна редакція. Редакція від 01.01.2020, підстава – 27-IX.
6. Постанова Верховного Суду України від 21 жовтня 2015 року у справі № 6-2003цс15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/53118512>
7. Постанова Верховного Суду від 6 лютого 2019 року у справі №296/9070/15-ц.
8. Про споживче кредитування / Документ 1734-VIII, чинний, поточна редакція. Редакція від 08.01.2021, підстава – 891-IX.
9. Постанова Верховного Суду від 2 квітня 2019 року у справі №917/194/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80923003>
10. Постанова Верховного Суду від 19 вересня 2019 року у справі №904/5770/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84420888>
11. Постанова Верховного Суду від 28 березня 2018 року у справі № 444/9519/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74838904>